

Onbeschrijfelijke werelden in de spiegel

Welke gevolgen kan de ontdekking van buitenaards leven hebben voor de mensheid?

Rijk Willemse

We zijn allemaal verschillend en allemaal op een verschillende plaats. Dat maakt waarachtig gemeenschappelijke kennis en beleving in principe onmogelijk. We doen niettemin ons best om zo veel mogelijk gemeenschappelijks te vinden in onze kennis en beleving. Daarvoor hebben we op dit moment enkele wetenschappelijke instrumenten tot onze beschikking: de toets op herhaalbaarheid, de toets op consistentie en de controleerbaarheid. Daarmee kunnen we het meest gemeenschappelijke wat onder ons bereik ligt vaststellen: dat iets rood is, dat iets beweegt, dat een griepvirus effectief is, bijvoorbeeld. Er tekent zich een grens af waar dit vasteland overgaat in het water waarin we een sensatie van gemeenschappelijkheid kunnen beleven maar niet hard kunnen maken. In dat water kunnen wij subjectieve begrippen delen zoals spiritualiteit, astrologie, voorgevoel... We kunnen ze al badderend omarmen, maar wanneer we ze willen vastgrijpen en op het vasteland willen brengen, ontglippen ze ons veelal. En als het ons lukt ze aan land te brengen, dan verdrogen ze en vallen ze uiteen als kwallen op het strand. Een speciaal geval van subjectieve begrippen vormen circulaire aanduidingen als 'ufo', *unidentifiable flying object*, brenger van buitenaards leven en het uitgangspunt voor vele speculaties die variëren van vermakelijk tot pathologisch. Zulke begrippen bijten zichzelf in de staart en illustreren daarmee hoe fictie tot paradoxen kan leiden. Immers, als er ergens op deze aarde een ufo wordt geïdentificeerd, is het begrip 'ufo' er onmiddellijk niet meer op toepasbaar. Het zijn deze en de andere subjectieve begrippen die aangeven waar de randen van ons denkvermogen en onze taal zich aftekenen. Ze vormen de grensposten van onze cognitie, waarachter zich begrippen ophouden als leven, geest, toekomst, en vele andere. Kortom, begrippen die geen goede definitie toelaten, omdat ze daaraan ontsnappen, maar die zich ondertussen heel stellig voordoen.

In zijn boek *What we cannot know* uit 2016 presenteert Marcus du Sautoy een kleine kenleer in vier kwadranten, van dingen die we – bewust of onbewust – weten en niet weten. In het eerste kwadrant plaatst hij de dingen waarvan we weten dat we ze weten. Dat betreft onze bewuste kennis, of daar nu wetenschappelijke basis voor is of niet. In het tweede kwadrant zet hij de dingen waarvan we weten dat we ze (nog) niet weten. Dat betreft onze onderzoeksopdracht, de opgave van de wetenschappen maar ook die van de pseudowetenschappen. In het derde kwadrant komen de dingen waarvan we niet weten dat we ze weten. Dat betreft onze drijfveren en rationalisaties, het terrein waarop de dieptepsychologie en de sociale psychologie kunnen opereren. In het vierde kwadrant moeten we, heel lastig, de dingen zoeken waarvan we niet weten dat we ze niet weten. Dat betreft het vermoedelijk oneindige domein van de nog niet ontdekte ontdekkingen. Dit laatste domein lijkt voor ons onderwerp van belang. Want, daarin zaten immers ooit de dingen die niet van onze wereld leken te zijn, maar die nog een paradigma nodig hadden totdat ze ontdekt werden. Op het eerste gezicht de plek waar we de gevolgen van de ontdekking van buitenaards leven moeten zoeken, nietwaar? Denk bij die onwereldse dingen waarvan we niet wisten dat we ze niet wisten bijvoorbeeld aan de opvatting dat de aarde niet het middelpunt van het heelal is, of aan de mechanica van Newton, de relativiteitstheorie en de kwantummechanica. Daarnaast lagen hier die ontdekkingen van de dingen waarnaar we niet zochten maar die we niettemin toch vonden, op onze zoektocht naar iets totaal anders, zoals de penicilline, het theezakje, het teflon.

Toch moeten we niet in dit gebied zoeken naar de gevolgen van de ontdekking van buitenaards leven. Buitenaards leven dat we nog moeten ontdekken, valt per definitie in het domein van de dingen waarvan we weten dat we ze niet weten. En daarmee komen meteen de gevolgen van die ontdekking gaandeweg in beeld. Het onderzoeksprogramma van het SETI-instituut (*Search for Extraterrestrial Intelligence*), dat zoekt naar buitenaardse intelligentie, illustreert dat. Met een wereldomspannend netwerk van radiotelescopen luisteren de medewerkers van SETI naar signalen die kunnen wijzen op een buitenaardse beschaving. Van de speurtocht naar buitenaards leven hebben we het onderzoeksobject al benoemd: leven. Ook als dat nog te ontdekken leven nog niet geïdentificeerd is, blijft het vallen binnen de verzameling van dingen waarvan we weten dat we ze nog niet weten. Op deze wijze blijft het buitenaardse leven zich per definitie houden aan de ons bekende meest brede opvatting over leven. Of dat nu eencellig en anaeroob of complex en aeroob is of een mogelijke combinatie daarvan, we kennen het eigenlijk al. En we kunnen ons de scenario's die zich kunnen afspelen in het biologische, socio-economische, filosofische en politieke domein daarom allemaal heel goed voorstellen. De science-fiction-auteurs, -cineasten en -filosofen hebben dat terrein uitputtend verkend en gaan daar nog steeds lustig mee voort. Al deze uiteenlopende mogelijke scenario's hebben echter één ding gemeen. De filosoof Richard Hanley, auteur van *The Metaphysics of Star Trek* uit 1997, vergelijkt de zoektocht naar buitenaards leven met reizen: dat is een ontdekking van andere plaatsen, mensen en gewoontes, maar vooral een ontdekking van onszelf en onze eigen grenzen.

Onze onderzoeksopdracht in de zoektocht naar de gevolgen van de ontdekking van buitenaards leven is dus geheel bepaald en beperkt door wat we nu weten en kunnen. Futurologische visioenen worden altijd gedefinieerd door de problemen van het betreffende moment. Deze visioenen blijken in de regel achteraf bekeken veelal vertederend ridicuul, omdat een totaal nieuw paradigma de verhoudingen meestal ingrijpend wijzigt voordat deze droomgezichten verwerkelijkt kunnen worden. Zoals de visionaire oplossingen voor het teveel aan paardenvijgen in de straten van de grote steden, die verdwenen in het archief van nutteloze uitvindingen toen de automobiel de paardenkoetsjes verdrong en daarmee de betreffende overlast. De voorgestelde oplossingen waren eerder een weerspiegeling van de behoeftes en technische beperkingen van dat moment dan een realistisch technologisch antwoord. Zo geven de uiteenlopende visies op hoe het contact met buitenaards leven zal verlopen eerder zicht op onze eigen verborgen drijfveren en op onze eigen beperkingen dan op een reëel scenario voor deze ontmoeting. En juist dat maakt deze verkenning naar de gevolgen van de ontdekking van buitenaards leven zo interessant.

Natuurlijk, we kunnen bij dat toekomstige contact met buitenaards leven omkomen, door geweld, biologische incompatibiliteit of anderszins. In dat geval sluiten we ons verhaal daar en dan af en moeten we wachten op een nieuwe cyclus van de evolutie. Maar als we dit contact overleven, of als we het buitenaardse leven alleen van afstand waarnemen, dan zal de impact aanvankelijk groot zijn, waarna we vervolgens het buitenaardse leven heel geleidelijk zullen incorporeren in het normale leven. Onze onderzoeksopdracht naar de dingen waarvan we weten dat we ze niet weten, zal fors uitgebreid worden. In de wetenschappelijke wereld zullen de panelen verschuiven en komen onderzoeksprogramma's onder druk te staan en komen nieuwe disciplines juist tot leven. In dat opzicht heeft de ontdekking van buitenaards leven hetzelfde gebruikelijke effect als de ontdekking van een nieuwe dier- of plantensoort of als een nieuwe technologische vinding, met een bijkomende forse opleving van publicaties en onderzoeksgelden. Na de aanvankelijke verbazing volgt echter het gebruikelijke procedé van onderzoek en valorisatie van het nieuwe verschijnsel, als kwam het van onze eigen aarde of uit onze diepzee, in plaats van uit zo'n grote verte. Daarmee zullen we ons het buitenaardse leven uiteindelijk toegeëigend hebben als ware het ons eigen voortbrengsel.

De impact van de ontdekking van buitenaards leven is echter groter in het domein waar het de dingen zal blootleggen waarvan we niet wisten dat we ze wisten. Waar onze drijfveren en onze rationalisaties op de proef worden gesteld. Zullen wij in staat zijn om ons gevoel van eigenwaarde te handhaven in het licht van deze nieuwe soort die van zo ver weg komt? Kunnen we de stap maken van antropocentrisme naar nietigheid, van de loge naar het schellinkje in de schouwborg van het heelal? Zullen we ons gevoel van veiligheid kunnen bewaren onder de aanwezigheid van een nieuwe soort? Zullen onze religieuze instituties en de mensen met een speciaal wereldbeeld, zoals *flat earthers* en andere complotdenkers, het nieuwe leven een plek kunnen geven? Het antwoord op al deze vragen is bevestigend. Bevestigend omdat we die stap, met of zonder de nodige wrijving, al zo vele malen gezet hebben in de loop van onze geschiedenis van wereldbeeldschokkende ontdekkingen. Maar ook omdat mensen zullen blijven vluchten in idiosyncrasieën en samenzweringsscenario's, oude en nieuwe, dicht bij wat ze kennen. Want, blikvernaauwing en beperkte waarneming zijn ons niet vreemd, vanwege onze eigen vooringenomenheid, maar ook door de selectie die de media, de opinieleiders en religieuze leiders voor ons maken. Deze vernauwing vormt voor velen de redding, waardoor zij niet te veel hoeven na te denken en niet hoeven te verdrinken in die almaar toenemende stroom van gegevens en in al dat nieuwe dat telkens weer om heroriëntatie en herpositionering vraagt. De beperkte waarneming, het isolement en het gebrek aan nuance nemen zij graag op de koop toe ten gunste van gemoedsrust.

De impact van de ontdekking van buitenaards leven betreft, ten slotte, ook het domein van de dingen waarvan we niet weten dat we ze niet weten. Als we er een nieuw paradigma bijkrijgen waarmee we deze specifieke vorm van buitenaards leven theoretisch kunnen onderbouwen. Maar ook deze overgang van onbewust en onbekend naar pregnant bekend hebben we al vele malen meegemaakt in de geschiedenis van de wetenschap en de filosofie. Bij elke ontdekking zijn we telkens weer in staat gebleken om nieuwe theoretische kaders vast te stellen ten koste van of met behoud van de oude. Het bijbehorende wereldbeeld sloot na enige tijd altijd weer naadloos aan op de consensus. Met onze ontdekkingen groeide onze wereld en wijzigden de bijbehorende filosofieën erover, bij elke stap dieper in het heelal ver weg en bij elke stap dieper in de microkosmos van het subatomaire. Buitenaards leven staat bij wijze van spreken keurig in de wachtrij om hier door ons ontdekt, behandeld en gekoloniseerd te worden.

De vraag naar de gevolgen van ontdekking van buitenaards leven is dus in de kern de volgende. Wat betekent de ontdekking van iets dat we al kennen (leven) als dat komt van een (buitenaardse) plaats die we nog niet kenden? Het antwoord moet luiden: Als wij die ontmoeting overleven, betekent dat slechts iets wat wij kunnen bevatten en wat wij met onze beperkte menselijke eigenschappen kunnen verwerken. Andere gevolgen kunnen wij niet waarnemen. Want wij zijn gevangen in onze zintuigen en in ons denkvermogen. Alles wat daarbuiten valt, zien wij niet en begrijpen wij dus ook niet. Zo blijven er altijd dingen waarvan we niet weten dat we ze niet weten, totdat we er een hanteerbaar paradigma voor ontdekken. Dan wordt het deel van wat wij kunnen kennen. Onze veelal nog onontdekte drijfveren helpen ons om de wereld op deze wijze waar te nemen en te bevatten. We fabriceren waar nodig rationalisaties of ontkennen waar nodig boudweg zaken, wellicht om ons te beschermen tegen onze feitelijke onmacht, of omdat de evolutie de drijfveren daartoe in onze genen plaatste zodat we ons kunnen verweren tegen vandaag niet meer bestaande bedreigingen. Kortom, als we buitenaards leven ontdekken, gaan we door zoals we altijd hebben geleefd, als daar vanuit het buitenaardse leven tenminste geen belemmeringen voor zijn en als we dat contact kunnen overleven. We incorporeren het nieuwe waar mogelijk en maken het ons eigen. We maken aards wat buitenaards was. We plukken de vruchten van wat we kunnen gebruiken, verwerpen het andere en ontkennen het onbekende dat we niet kennen als 'onbeschrijfelijk' (ook zo'n circulaire paradox). Omdat we gewoonweg niet anders kunnen, omdat het altijd zo is gegaan.